

Олександра Дуїж

МІСЦЕ ПОНЯТТЯ В СТРУКТУРІ ТЕРМІНОЛОПЧНОГО ЗНАЧЕННЯ

Аксиомним в термінознавстві є твердження про те, що основою семантики терміна і поняття. "Дефініція терміна повинна відбивати те, що це особливий тип слова, я— зіставляється з поняттям і вступає у системні відношення з іншими подібними одиницям™ мови, утворюючи разом з ними особливу систему - термінологію" [6, 146]. Розглядаючи щИ поняття, будемо виходити з нетотожності значення мовного знака і поняття.

Поняття - категорія логіки. Зміст і об'єм цієї категорії зумовлений з одного боку зіставленням поняття з певною сутністю чи з сутностями, відображеними в ньому, а з другоюД боку - місцем цього поняття у системі інших понять, які відображають певну ділянку реальне дійсності.

На відміну від поняття значення мовного знака - категорія мовознавча. Вона зумовлеД зіставленням знака з певним поняттям як категорією логіки і місцем знака в конкретній систеД мовних знаків, до котрої він належить. Значення знаків-слів визначається не тільки іВ предметним зіставленням, але і тим, в якому співвідношенні він перебуває з іншими знакамв як він представляє той смисл, який за ним закріплений [3,57].

Власне і термінологічне значення мовного знака розглядаємо як різновиди лексичного значення. Семантичний зміст мовного знака, який виступає у ролі терміна, репрезентує діалектичну єдність загального і конкретного. У кожному із своїх спеціальних значень слово чи словосполучення виступає як різний знак. Але в той же час воно зберігає своє власне значення, яке разом із спеціальними значеннями утворює його семантичний зміст.

Так, слово "*support*", окрім лексичного, має цілий ряд спеціальних значень у різних термінологіях, де воно виступає кожний раз як інший знак. У банківській термінології це слово має значення "підтримка курсу акцій шляхом закупівлі їх групою зацікавлених осіб". Разом з тим "*support*" залишається словом із власним значенням "опора", "підтримка".

Зіставляючи різні точки зору на природу терміна, можна виявити, що всі вони звертають увагу на залежність семантики терміна від системи наукових понять, до якої він належить. Це вказує на те, що з 2-х аспектів семантики - денотативного і сигніфікативного - останньому належить вирішальна роль у формуванні термінологічного значення.

Іншими словами, шлях від знака до номінованого ним явища лежить для терміна через сигніфікативну частину його семантики. Якщо скористатися широко відомим у мовознавстві семантичним трикутником, де виділяється предмет (чи денотат), а також поняття (чи деєйгнат), то можна зобразити графічно семантичну структуру терміна:

Стосовно питання відображення у формі терміна сутності відповідного поняття немає єдиної думки. Це видно хоча б з самого підходу, який проявляється у двох випадках. У першому випадку висловлюється думка, що термін повинен відображати сутність поняття. У другому випадку виражається думка, що термін тільки вказує на зв'язок з поняттям.

Як відомо, оволодіння науковими знаннями починається з визначення термінів і тих понять, знаками яких вони є. У цьому процесі певну роль відіграє форма терміна, яка містить інформацію про відповідне поняття. Ця інформація може бути точною чи неточною, достатньо повною чи неповною. В науковій термінології відображається об'єктивний розвиток людського мислення від конкретного до абстрактного. Відомо, що глибина пізнання завжди відносна, вона залежить від рівня розвитку людського мислення, можливості котрого хоч і безмежні, однак реалізуються в залежності від загального рівня розвитку науки.

Термін фіксує первинне отримані знання про предмет, явище чи процес. Згодом ці знання поглиблюються, розширюються, сутність постає перед дослідником у новому, уточненому вигляді, а форма терміна залишається тією ж самою. Ця нова сутність відрізняється від спершу пізнаної своєю більшою глибиною. Це - сутності різного порядку, котрими володіє один і той же предмет, явище, процес. Глибина пізнання не має меж і тому ця сутність, глибша за першу, через деякий час виявляється менш глибшою за сутність, пізнану у подальшому дослідженні. Так у логічному плані змінюється понятійне навантаження терміна в залежності від етапів процесу пізнання. Понятійне навантаження терміна зумовлене також на думку деяких термінознавців принципово різними позиціями дослідників [3, 87].

Деякі дослідники галузевих термінологій пропонують розрізняти пласти термінології, які відповідають етапам наукового пізнання і в яких відображається сутність абстракції мислення [9, 494].

До нижнього пласту термінології пропонується віднести терміни, котрі носять наочний характер і пов'язані з конкретним мисленням. Такий термін, на їхню думку, відображає якусь яскраву ознаку і репрезентує собою пізнану сутність. Функцією терміна на цьому етапі є фіксація і збереження отриманого знання. Цьому етапу пізнання відповідає перша ступінь абстракції.

На наступному етапі термін пов'язується з поняттям, яке відображає важливіші властивості предмета, процесу чи явища. Функцією терміна на цьому етапі є накопичення і трансляція знань.

На найвищому ступені пізнання термін не може розкривати глибинної сутності поняття. На думку цих дослідників, такі терміни номінують дуже складні поняття.

Отже, властивість, а точніше функція терміна відображати сутність номінованого ним поняття з тією чи іншою мірою точності і глибини залежить від того, на якому етапі процесу пізнання дослідник перебуває.

У термінознавстві часто виникає питання: до якої межі поняття, виражене терміном може бути предметом мовознавчого аналізу? З цим питанням пов'язане інше: а чи переступає мовознавець межі своєї ділянки дослідження, чи не втручається у сферу фахівця?

Значення терміна, як і загальнономовне значення слова - це категорії мовознавства. Стосовно них О. Потебня писав: "Що таке "значення слова"? Очевидно, мовознавство, не ухиляючись від досягнення своєї мети, розглядає значення слів тільки до певної межі. Оскільки йдеться про найможливіші речі, то без згаданого обмеження мовознавство вміщувало б у собі, окрім свого незаперечного змісту, про котрий не судить жодна інша наука, ще й зміст усіх інших наук. Наприклад, говорячи про значення слова дерево, ми повинні були б перейти у сферу ботаніки, а з приводу слова причина або причинного зв'язку - трактувати про причинність у світі" [7, 19].

Орієнтуючись на тлумачення, ми в осмисленні значення терміна базуємось на тому, що семантичні кордони терміна обмежені дефініцією, а його зміст розкривається в процесі розвитку форм наукового поняття.

Ідею про основну роль дефініції розвиває Циткіна Ф.А.: "Зміст терміна розкривається його дефініцією на основі виділення необхідних і достатніх ознак поняття" [8, 8].

Визнаючи першочерговість дефініції для характеристики терміна ми, разом з тим, не можемо погодитись з деякими термінознавцями стосовно того, що поняття може бути значенням терміна [4, 20] (подібно до того, як і тлумачення не може бути значенням • загальнономовного слова). Поняття виступає у ролі головного об'єкта для дефінітивної функції Д терміна. А дефініція тільки встановлює семантичні межі значення. У ній розкриваються суттєві риси відповідного поняття як члена даної системи наукових понять.

Функціональний підхід до вивчення значення терміна передбачає логіко-лінгвістичні основи термінологічного дослідження. Розширення і систематизація знань апелює до розуміння, тому дефініції творяться свідомо, наприклад в статтях, підручниках, у процесі роботи по впорядкуванню термінології.

Співвіднесеність терміна з поняттям обов'язково передбачає дефініцію, яків розкриваючи зміст терміна, виявляє його (терміна) системні зв'язки, а також визначає місце терміна в системі термінології.

Ми вважаємо словникову дефініцію набором диференційних семантичних ознак, якими розкривають зміст поняття, вираженого терміном. Враховуючи кількість диференційних семантичних ознак у дефініції, можна визначити ступінь термінологічності лексичного елемента, оскільки відомо, що відмінність між понятійним змістом термінів і загальнономовних слів полягає у ступені суттєвості відображених ознак референта, у ступені проникнення у сутність виражених понять, які фіксуються в значенні терміна за допомогою диференційних ознак. Ступінь термінологічності буде тим вища, чим більше диференційних семантичних ознак міститься в дефініції аналізованої термінологічної одиниці. Підраховуючи диференційні семантичні ознаки (ДСО), слід враховувати тип словника. Природньо, що і спеціальному термінологічному словнику дефініція терміна міститиме більшу кількість ДСО,

ніж дефініція того ж терміна, включеного в тлумачний словник загальнолітературної мови. Так, термін банк у словниковій дефініції спеціального термінологічного словника містить три ДСО, а в тлумачному словнику загальнолітературної мови - одну. З одного боку це пояснюється тим, що спеціальний термінологічний словник розрахований на спеціалістів, і тому відповідні спеціальні наукові поняття у ньому репрезентовані повнішими дефініціями. З другого боку, включення термінологічної одиниці в тлумачний словник загальнолітературної мови свідчить про її зближення із загальноповживаною лексикою, а це в свою чергу спричиняє втрату деяких ДСО наукового поняття в дефініції.

Очевидно, що термінологічність мовного знака перебуває у прямій залежності від рівня спеціалізації поняття, що асоціюється з його значенням. Але при встановленні термінологічності чи нетермінологічності мовного знака немає необхідності і практично неможливо визначити ступінь спеціалізації поняття, співвідносного із значенням мовного знака у кожному випадку його вживання. Показником термінологічності знака, здатного виконувати термінологічну функцію, є вже сам факт його вживання у спеціальній літературі, поза якою він втрачає функціональну і семантичну специфіку і перестає бути терміном.

Але разом з тим сам факт вживання мовного знака в спеціальній літературі в жодному разі не є достатнім обґрунтуванням для висновку про його термінологічну чи нетермінологічну спроможність, тому що всі знаки володіють притаманній терміну властивістю виражати наукове поняття. "Значення і поняття терміна і нетерміна реалізують різний тип інформації," - зазначає з цього приводу Циткіна Ф.А.

Зіставляючи різні точки зору на понятійний зміст термінів і загальноповживаних слів, можна дійти висновку, що загальноповживані слова виражають загальні побутові поняття, а терміни - спеціально-професійні, наукові чи технічні [2, 39]. Так, для спеціаліста термін біржа пов'язаний з відповідним термінованим поняттям, яке як елемент входить до сфери економічних знань, а для неспеціаліста біржа - це в кращому випадку ринкова структура, яка здійснює гуртову торгівлю.

Таким чином, різниця між науковим і побутовим поняттям полягає лише у ступені суттєвості, точності і повноти виділених ознак, котрі лежать в основі узагальнення.

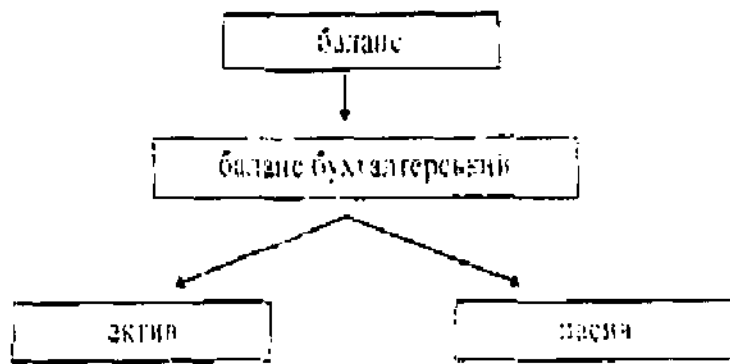
Зміна повноти поняття відбувається у процесі термінологізації, коли слово зазнає семантичних і функціональних змін. Ці зміни полягають у тому, що слово починає співвідноситися своїм значенням з чітким, строго обмеженим спеціальним поняттям і функціонувати у цьому значенні в спеціальній літературі.

Подібні семантичні і функціональні перетворення, котрі йдуть у зворотньому напрямку, в напрямку детермінологізації, відбуваються тоді, коли термін переходить у загальноповживану лексику. Але як у спеціальному, так і у неспеціальному вживанні такі знаки відносяться до одних і тих же сутностей, але поняття про ці сутності у спеціалістів і неспеціалістів можуть суттєво розрізнятися як за складом ознак, так і за об'ємом.

Термін як форма існування не рядового, а наукового поняття, має своє чітко визначене місце в системі наукових знань. Ця система базується на наукових теоріях, де дефініціям відведено одне із перших місць. Тому для того аби точно розкрити суть певного наукового поняття, варто будувати класифікацію найближчих до нього понять і тих понять, котрі з ним пов'язані.

Для прикладу: щоб розкрити зміст поняття актив, необхідно встановити найближче родове поняття. Ним буде поняття бухгалтерський баланс - основна форма бухгалтерської звітності, що показує в грошовій формі процес кругообігу господарських засобів та їх участь у розширеному відтворенні.

Поняття актив як підрядне входить до складу родового поняття бухгалтерський баланс. Але в структурі цього родового поняття міститься ще одне видове поняття - пасив. Поняття пасив і актив - супідрядні в системі свого родового поняття, і у складі цього ж родового поняття вони входять в зміст ширшого за об'ємом поняття - баланс.



Таким чином, повний зміст поняття, яке співвідноситься в економічній теорії з терміном актив розкривається на нашу думку не однією дефініцією, а сукупністю дефініцій найближчих родових і видових понять. Для виявлення всього розмаїття сторін наукового предмета, процесу, явища необхідно наводити декілька дефініцій, сукупність яких може, претендувати на відносне відображення сутності наукової реальності.

Питання лінгвістичного дослідження поняття у структурі термінологічного значення багато в чому залишається дискусійним, як і загалом підхід до значення терміна, до розбудови термінологічних систем, їх стандартизації.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Будагов Р.А. Очерки по языкознанию. -М.: Изд-во Академии Наук СССР, 1953. -280 с.
- 2.Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. -М.: Высш школа, 1987. -104с.
- 3.Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. -М.: Наука, 1977. -246с.
- 4.Княк Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения. Учебное пособие. -К.: Киев УМК ВО, 1989.-104с.
- 5.Никитин М.В. Лексическое значение слова (структура й комбинаторика). -М.: Высш. школа, 1983.-128с.
- 6.Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство. —Львів: Світ, 1994. -216с.
- 7.Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. - М.; Гос. уч.-педаг. узд-во Мин. просв. РСФСР, 1958. - том I-II. - 536 с.
- 8.Циткина Ф.А. Терминология й перевод (к основам сопоставительного терминоведения). -Львов: Вища школа, 1988.-160 с.
- 9.Фигон З.Б. О неоднородном характере терминологической лексики (на материале термин самолетостроения немецкого языка) // Семантические проблемы языков науки, терминологии информатики. - в 2-х частях. -Изд-во Мое. ун-та, 1971. - С. 494-497.
- 10.Англо-русский экономический словарь / Под ред. А.В. Аникина. -М.: Русский язык, 1977. 728с.
- 11.Фінансовий словник/ А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Сможенко. -Львів: Львівська політехніка, 1996. -384 с.
- 12.Oxford Student's Dictionary of Current English/ A.S. Hornby. -Oxford University Press, 1984.-770с.